

Відступник

Джек Лондон

ВІДСТУПНИК

Прокидаюсь вдосвіта — нумо до роботи!
І молю я Господа, щоб була охота.
А коли судилося ввечері померти,
Боже, дай закінчити
Роботу перед смертю.
Амінь.

— Джоні, якщо не встанеш, то не отримаєш ані крихти!

Та погроза ніяк не вплинула на хлопця. Він уперто чіплявся за свій сон, відстоюючи дароване ним забуття, як мрійник відстоює свою мрію. Його руки слабко стиснулися, і він мляво й безладно замахав ними у повітрі. Ці удари призначалися його матері, але вона, демонструючи добре засвоєну звичку уникати їх, різко струсонула хлопця за плече.

— Відчепися!

Цей крик, приглушено почавшись у глибинах сонної свідомості, швидко вирвався назовні пристрасним войовничим зойком, але так само швидко стих і перетворився на нерозірливе скигління. Це був тваринний крик, крик змученої душі, крик, сповнений безконечного протесту й болю.

Але мати не звернула на нього ніякої уваги. Ця жінка зі змореним обличчям і сумними очима вже звикла до процедури, котру вона повторювала кожного дня свого нелегкого життя. Ухопившись за ковдру, вона спробувала була стягнути її, але хлопець, переставши вимахувати руками, відчайдушно за неї вчепився. Скоцюрбившись у ногах ліжка, він усе одно примудрився залишитися під ковдрою. Тоді матір спробувала стягти на підлогу всю постіль. Хлопець пручався. Вона додала зусиль. Її вага була більшою, і нарешті хлопець та постіль піддалися, але він поповз слідом за ковдрою та матрацом, інстинктивно намагаючись захистити себе від кусючої прохолоди в кімнаті.

Коли хлопець сповз до краю ліжка, то здалося, що він ось-ось упаде з нього вниз головою. Але в цю мить у ньому стрепенулася свідомість. Він випрямився і якусь мить непевно балансував на краю. А потім гупнув об підлогу ногами. Мати відразу ж схопила його за плечі й струсонула. І знову він замахав кулаками, але цього разу сильніше і влучніше. І одночасно з цим його очі розплющилися. Мати відпустила його. Хлопець прокинувся.

— А, все гаразд, — промимрив він.

Мати взяла лампу і заквапилася з кімнати, залишивши його в темряві.

— Спізнився — оштрафують, — попередила вона озирнувшись.

Хлопцю було байдуже до темряви. Вдягнувшись, він вийшов на кухню. Його хода була важкою для такого легенького худорлявого тіла. Ноги волочилися, як свинцеві, і це виглядало дивним, бо то ж були дуже худі й кістляві ноги. Він підсунув до столу стілець із продавленим сидінням.

— Джоні! — різко скрикнула матір.

Джоні так само різко підскочив зі стільця і, не кажучи ні слова, пішов до раковини. То була брудна й огидна раковина. З її отвору йшов сморід. Але хлопцю було байдуже. Сморід з раковини був для нього частиною природного стану речей, так само як і засмальцьоване від миття посуду мило, яке погано милилося. Та він і не надто старався намилуватися. Кілька сплесків холодної води з-під крана — от і вся процедура. Зуби він не чистив. По правді кажучи, йому ніколи не доводилося бачити зубочистку, а що у світі існують такі дурощі, як чищення зубів, він взагалі не підозрював.

— Хоч раз на день умивайся без нагадування, — дорікнула матір.

Притримуючи щербату кришку на чайнику, вона налила дві чашки кави. Хлопець промовчав, бо це було в них постійним каменем спотикання, єдиним моментом, у якому матір була непоступливою, як скеля. "Раз на день" він обов'язково мав умитися. А потім витиратися брудним рушником, мокрим і подертим, залишаючи на обличчі пацьорки бавовняних волокон.

— Шкода, що ми живемо так далеко, — сказала вона, коли хлопець сів за стіл. — Я роблю, що можу. Ти ж знаєш. Але на оренді ми чимало економимо — долар на день. І тут просторіше. Ти ж знаєш.

Син ледь слухав її. Усе це він уже чув раніше, і до того ж — багато разів. Мати увесь час говорила одне й те ж і постійно нарікала на труднощі, пов'язані з віддаленістю їхнього житла від заводу.

— Додатковий долар — додаткові харчі, — сентенційно зауважив хлопець. — Краще я довше ходитиму, зате більше їстиму.

А їв він поспіхом, ледь пережовуючи хліб і запиваючи кавою його черстві шматки. Гаряча, подібна до розколюченої глини рідина називалася у них кавою. Але Джоні гадав, що то кава, і до того ж — чудова. Це була одна з небагатьох ілюзій, які у нього ще залишалися. Річ у тім, що справжньої кави йому ніколи в житті пити не доводилося.

На додачу до хліба був маленький шматочок холодної свинини. Мати долила йому кави. Доїдаючи хліб, він зиркнув — чи не буде добавки. Мати перехопила його запитальний погляд.

— Не будь таким ненажерливим, Джоні, — зауважила вона. — Ти вже з'їв свою частку. А твоїм молодшим братам та сестрам теж хочеться їсти.

Хлопець не відповів на її докір. Бо не любив багато говорити. І припинив зголодніло зиркати за добавкою. Він не скаржився, бо терпіння мав просто пекельне, бо пекельною була та життєва школа, у котрій він його навчився. Допивши каву, він витер рукою рота і почав підводитися з-за столу.

— Стривай, — заклопоталася матір. — Гадаю, з буханцем нічого не станеться, якщо я відріжу тобі ще шматочок хліба — тоненький.

І вона виконала хитрий фокус. Вдавши, що відрізала йому шматок від буханця, мати поклала буханець та шматок назад у хлібницю, а сама дала сину один зі своїх двох шматків хліба. Їй вірилося, що вона обдурила його, але син помітив її жонглерство. Проте шматок безсоромно взяв. Він дотримувався тієї точки зору, що мати, з її хронічною хворобою, все одно ніякий їдок.

Бачачи, що син жує хліб усухом'ятку, вона простягнула руку і долила йому кави зі своєї чашки.

— Щось не йде сьогодні кава зранку, — пояснила вона.

Далекий гудок, протяжний та пронизливий, підняв їх на ноги. Мати поглянула на бляшаний будильник, що стояв а полиці. Його стрілки показували половину на шосту, решта заводського люду тільки-тільки прокидалися. Вона накинула на плечі шаль, а на голову наділа неоковирного капелюшка — древнього і безформного.

— Побігли, а то не встигнемо, — сказала мати, прикручуючи в лампі гніт і гасячи вогонь у печі.

Навпомацки спустилися вони сходами. Надворі було ясно й холодно, і при першому дотикові вуличного повітря Джоні пробрав дрож. Зорі в небі ще навіть не почали бліднути, і місто лежало в темряві. Вони з матір'ю рушили, шаркаючи ногами. Не було в м'язах їхніх ніг особливого бажання ступати чітко і бадьоро.

Через п'ятнадцять хвилин мовчазної ходьби мати звернула праворуч.

— Дивись, не спізнись, — попередила вона сина наостанок і розчинилася в темряві.

Хлопець не відповів і зосереджено покрокував далі. В оселях поблизу заводу повсюдно розчинялися двері, і невдовзі він став часткою величезної маси людей, яка сунула в темряві вперед. Хлопець поглянув на схід. Через зубчастий обрій міських дахів почало переповзати бліде вранішнє світло. Оце і був увесь шматочок дня, який йому зазвичай щастило уздріти. Повернувшись до нього спиною, він приєднався до робочої бригади.

Усередині рядами стояли верстати, і він зайняв місце за одним з них. Перед ним, над ящиком з маленькими катушками, знаходилися великі катушки, що швидко оберталися. На них він мав намотувати джутові нитки з маленьких катушок. Робота була проста. Все, що вимагалось, — це прудкість. Маленькі катушки змотувалися так швидко, а великих катушок, на які ці нитки намотувалися, було так багато, що не лишалося жодної вільної хвилини.

Хлопець працював механічно. Коли маленька катушка закінчувалася, він лівою рукою вмикав гальмо й одночасно великим та вказівним пальцями правої руки ловив кінець нитки на повній маленькій катушці. Ці дії він виконував обома руками синхронно і прудко. Потім швидким помахом рук він робив ткацький вузол і відпускав катушку. З цими вузлами жодних проблем не виникало. Колись він навіть похвалився, що навіть уві сні може їх в'язати. Це він інколи й робив, коли йому снилося, що він кожної ночі, впродовж століть, тільки те й робить, що безкінечно в'яже і в'яже ткацькі вузли.

Дехто з хлопців ухилявся від роботи. Вони марнували свій та машинний час, не

замінюючи маленькі катушки, коли ті змотувалися. А щоб хлопці цього не робили, існував наглядач. Застукавши якось сусіда Джоні за таким фокусом, він добряче нам'яв йому вуха.

— Дивись, як працює Джоні! Чому ж ти не такий, як він? — гнівався наглядач.

Катушки у Джоні вертілися щодуху, але його мало втішила ця непряма похвала. Колись він радів їй... Але то було давно, дуже давно. Без жодної емоції на апатичному обличчі слухав хлопець, як з нього роблять блискучий взірець для інших. Він був бездоганним робітником. Він знав це. Йому казали це, і досить часто. Ця похвала звучала як банальність і вже нічого для нього не означала. З бездоганного робітника він поступово перетворився на бездоганий верстат. І якщо в його роботі трапиться збій, то це буде як збій роботи верстата через недоброякісний матеріал. Для нього помилитися було те ж саме, що для цвяхового преса почати штампувати погані цвяхи.

І не дивно. Він завжди відчував себе невід'ємною частиною машинерії, споріднився з нею. Вона майже увійшла в його плоть та кров. Принаймні він з нею виріс і на ній виховався. Дванадцять років тому в ткацькому цеху цього ж заводу зчинилася невеличка збуджена біганина. Бо зомліла мати Джоні. Її поклали на підлогу посеред пронизливо виючої машинерії. Від верстатів відкликали двох немолодих жінок. Допомігав їм начальник цеху. І через кілька хвилин у ткацькому цеху стало на одну живу душу більше, аніж туди увійшло вранці. То був Джоні, народжений з гепанням та гуркотом ткацьких верстатів у вухах і чиїм першим подихом стало тепле вологе повітря, густо насичене летючими волокнинками. Щоб очистити від них свої легені, він кашлянув у перший же день свого життя. І відтоді завжди кашляв через це.

Сусіда^Джоні, якому накрутили вуха, запхикав і зарюмсав. Його обличчя перекривилося від ненависті до наглядача, який продовжував здалеку поглядати на нього; але тепер кожна катушка розмотувалася без зволікань. Той хлопець страшенно лаявся на катушки, що перед ним крутилися, але звук його крику глухнув, не пролетівши й півдюжини футів, бо ревіння та гуркіт, що панували в цеху, стіною ставали на його шляху.

Усього цього Джоні не помічав, бо звик сприймати речі такими, як вони є. Окрім того, все стає одноманітним від повторювання, а свідком подібних сцен він уже бував багато разів. На його думку, опиратися наглядачу було так само безглуздо, як і опиратися, скажімо, верстатові. Машини спеціально зроблені так, щоб виконувати окремі завдання. Так само і з наглядачем.

Але об одинадцятій в цеху намітилося деяке пожвавлення. Якимось незбагненим магічним чином це пожвавлення передалося повсюдно. Одноногий хлопець, сусіда Джоні, прудко застрибав долівкою до порожнього возика для ящиків з катушками і мало не пірнув у нього разом зі своїми милицями. З'ясувалося, що то прийшов директор заводу в супроводі якогось молодика. Директор був добре вбраний, у накрохмаленій сорочці — справжній джентльмен, за класифікацією Джоні. З ним був "інспектор".

Проходячи повз хлопців, він пильно до них придивлявся. Інколи зупинявся і щось питав. При цьому йому доводилося кричати на всю міць своїх легенів, і в такі хвилини

обличчя його сміховинно кривилося від зусилля, яке він докладав, щоб його почули. Своім чіпким і швидким поглядом він помітив порожній верстат біля Джоні, але не сказав нічого. Щоб відвести Джоні від верстата і щось йому сказати, він узяв хлопця за руку, але здивовано вигукнув і відразу ж відпустив.

— Який худий! — стурбовано мовив директор, і на його обличчі мимохіть з'явилася отетеріла гримаса.

— Як скіпка! — підтвердив інспектор. — Ви тільки погляньте на ці ноги. У хлопця явний рахіт, хоча і в початковій формі. Так і до епілепсії недовго або до туберкульозу — хто з них перший встигне.

Джоні слухав, але не розумів. Ба більше — майбутні болячки й небезпеки його не цікавили. Він більше переймався набагато серйознішою небезпекою, яка загрожувала йому в особі інспектора.

— Хлопчику, скажи мені правду, — сказав, а вірніше, нахилиючись до Джоні, закричав інспектор до вуха, щоб той краще його чув, — скільки тобі років?

— Чотирнадцять, — збрехав Джоні, вигукнувши на всю міць своїх легенів. І так гучно він збрехав, що аж зайшовся сухим гавкаючим кашлем, який виштовхав з його легенів усі ті ворсинки, що потрапили туди ще зранку.

— А на вигляд — шістнадцять, — мовив директор.

— Або ж шістдесят, — похмуро пожартував інспектор.

— Він завжди мав такий вигляд.

— Завжди? Це скільки? — спитав інспектор.

— Багато років. І не старіє.

— Або не молодіє, з дозволу сказати. Значить, він у вас працює вже багато років?

— Ну, то працює, то не працює... Але то було іще до прийняття нового закону, — поспішно додав директор.

— А цей верстат працює вхолосту, наскільки я розумію? — спитав інспектор, показуючи на незайнятий механізм, що стояв біля Джоні. Напівпорожні катушки крутилися на ньому як навіжені.

— На те схоже. — Жестом підізвавши до себе наглядача, директор щось крикнув йому у вухо і показав на верстат. — Так, ухолосту, — доповів він інспектору.

Вони пішли далі, а Джоні повернувся до роботи, вдоволений, що небезпека минула. Але одноногому хлопцеві пощастило менше. Стоячи на відстані витягнутої руки біля возика з ящиками, інспектор своїм гострим оком помітив його. Губи бідолахи тремтіли, а на обличчі з'явився вираз людини, яку спіткало важке і непоправне лихо. Наглядач зробив ошелешене лице, наче вперше цього хлопця бачить, а на обличчі директора відбилися шок та крайнє невдоволення.

— Я його знаю, — сказав інспектор. — Йому дванадцять років. Я добився його звільнення вже з трьох заводів у цьому році. А це — вже четвертий.

Він повернувся до хлопця.

— Ти ж клявся і божився мені, що підеш до школи!

Одноногий розплакався:

— Інспекторе, будь ласка, не треба мене виганяти, у нас і так уже двоє дітей померло; ми дуже бідні.

— А чому ти так кашляєш? — grimнув інспектор, наче звинувачуючи хлопця у злочині.

І хлопець, наче заперечуючи свою провину, швидко відповів:

— Та це нічого, так собі. То я застудився минулого тижня, містере інспектор, от і все.

Врешті-решт одноногий хлопець пішов із цеху разом з інспектором, за яким дріботів стурбований директор, проти чогось протестуючи та щось намагаючись довести. Після цього в цеху знову запанувала монотонна одноманітність. Довгий ранок та ще довший день поволі добігли кінця, і пронизливо заверещав гудок, оповіщаючи про закінчення роботи. Коли Джоні вийшов за ворота, надворі вже було темно. А в проміжку сонце, видершись на небо по своїй золотій драбині, залило світ своїм прекрасним теплим сяйвом — і знову зникло на заході за зубчастим обрієм міських дахів.

За вечерею збиралася вся родина. Тільки під час неї й бачив Джоні своїх молодших братів та сестер. Для нього вечерея була чимось на кшталт неприємної сутички, бо він був таким дорослим, а вони — такими безпорадно малими, їхня надмірна дитячість дратувала його, і він її просто не розумів. Джоні був схожий на буркотливого сердитого дідка, що дратується бурхливим неспокоєм їхніх молодих душ, котрий здається йому не чим іншим, як звичайнісіньким глупством. Сидячи над своєю тарілкою, він тихо злився і знаходив утіху в думці, що їм теж незабаром доведеться йти працювати. І вони відразу ж присмиріють, стануть статечними й розважливими — як і він. Як зазвичай буває, Джоні зробив із себе мірило для всього навколишнього світу.

Під час вечері мати — на всі лади і з безкінечними повторами — розписувала, як вона вибивається із сил, дбаючи, щоб все у них було добре. Тому Джоні, проковтнувши свою жалюгідну порцію, з полегшенням відсунув стілець і встав із-за столу. Трохи повагавшись, вирішуючи, що робити — йти спати чи піти погуляти, він вибрав останнє. Далеко він не пішов. Просто сів на ґанку, підібгавши коліна, зсутулив свої вузенькі плечі, а лікті поставив на коліна й підпер долонями щоки. Він сидів і ні про що не думав. Він просто відпочивав. А мозок його — дрімав. Повибігали його брати й сестри і почали гамірно гратися довкола нього з сусідськими дітьми. Їхні розваги освітлювала електрична лампочка на розі. Джоні був буркотливий і дратівливий, і діти це знали, але пригодницький дух підштовхував їх подразнити його. Узявшись перед ним за руки, вони скандували, розгойдуючись у такт, якісь химерні й неприємні йому віршики. Спочатку Джоні огризався й осипав їх лайками, яких навчився у різних начальників на роботі. Пересвідчившись у марності своїх зусиль і згадавши про свою статечність та гідність, він вдався до впертої мовчанки.

Його брат Віл, який був найстаршим після нього і якому щойно виповнилося десять, був заводієм. Джоні не мав до нього якихось особливо теплих почуттів. Він гадав, що саме через Віла виникло багато неприємностей у його житті, бо йому

постійно доводилося поступатися братові та чимось жертвувати на його користь. Давним-давно, в імлистому минулому, коли Джоні був іще малий та охочий до ігор, його позбавили можливості гратися через необхідність доглядати Віла. Віл був тоді немовлям, мати увесь день проводила на заводі, тому Джоні став для нього і батьком, і матір'ю.

Здавалося, всім своїм виглядом Віл демонстрував, що братова поступливість та жертовність пішла йому на користь. Він був струнким, кремезним і ледь не вищим за Джоні. Наче кров останнього взяли й направили в його вени. Те ж саме сталося й з характером. Джоні був змарнілий, виснажений та інертний, а в його молодшого брата енергія та жвавість, здавалося, били через край.

Глузливе скандування ставало дедалі гучнішим. Танцюючи, Віл нахилився і показував Джоні язика. Джоні різко викинув руку, вхопив брата за шию і кістлявим кулачком зацідив йому в ніс. Кулачок був зворушливо-кістлявий, але, мабуть, достатньо міцний та гострий, судячи з того болісного вереску, який він спричинив. Решта дітей перелякано заголосили, а Джені, сестра Джоні, кинулася в помешкання.

Джоні відштовхнув від себе Віла, хвицнув його щосили по нозі, а потім ухопив за петельки й притиснув обличчям до землі. І не відпустив доти, поки добряче не вивозив його у грязюці. Потім підбігла мати — анемічний вихор стурбованості й материнського гніву.

— А чого він до мене приставав? — відповів Джоні на її докори. — Він що — не бачив, що я втомлений?

— Я вже такий, як ти, — злився Віл у материних обіймах, із лицем, по якому розмазалися кров, сльози та грязюка. — Я вже такий, як ти, а стану іще більшим. От тоді я з тобою і поквитаюся, ось побачиш.

— Тобі на роботу треба, тоді й побачимо, який ти великий, — огризнувся Джоні. — Це головна твоя біда. Тобі на роботу треба. А підеш ти на роботу чи ні — залежить від твоєї мами.

— Але ж він ще малий, — заперечила матір. — Він ще хлопчик.

— Коли я пішов працювати, то був молодшим. Джоні розкрив було рота, щоб розповісти їй про ту

несправедливість до себе, яку він відчував, але відразу ж різко закрив його — аж зубами клацнув. Похмуро крутнувшись на п'ятах, він з гордим виглядом покрокував до своєї спальні. Її двері були розчинені, щоб з кухні найшло тепло. Роздягаючись у напівтемряві, він почув, як його мати розмовляє із сусідкою, яка заскочила на хвилину потеревенити. Мати плакала, і її слова переривалися розпачливим шморганням.

— Не знаю, що найшло на мого Джоні, — почув він. — Раніше він таким не був. Завжди був спокійний, як янголятко. Але Джоні — справді гарний хлопець, — відразу ж заквапилася вона йому на захист. — Він — сумлінний робітник, йому рано довелося піти працювати. Але то — не моя провина. Я і так роблю все, що можу, правда.

З кухні знову почулося тривале шморгання, і Джоні пробурмотів собі під ніс, заплющуючи очі: "Ще б тобі не казати, що я — сумлінний робітник!"

А наступного ранку мати знову мордувала його, висмикуючи з обіймів сну. Потім був жалюгідний сніданок, похід крізь темряву і слабкий поблиск дня над міськими дахами, коли Джоні, повернувшись до нього спиною, проходив крізь заводські ворота. То був ще один день з багатьох, і всі вони були схожі один на одного.

Однак траплялися в житті Джоні і переміни — коли він переходив на нову роботу або хворів. У шестирічному віці йому довелося стати батьком та матір'ю для Віла й решти братів і сестер, які були ще меншими. Коли йому виповнилося сім років, він пішов працювати на завод — катушки намотувати. У вісім років Джоні влаштувався на інший завод. Його нова робота була напрочуд легкою й приємною. Все, що він мав робити, — це сидіти з паличкою в руках й направляти потік тканини, що линув повз нього. Цей потік брав початок у пащі якоїсь машини, прокочувався по гарячому барабану і йшов кудись далі. А він сидів завжди на одному місці, без денного світла, сам, як частина машини, а над головою в нього палахкотів газовий пальник.

Незважаючи на спеку і вологість, йому та робота дуже подобалася, бо був він ще молодий і сповнений ілюзій та мрій. А прекрасні мрії Джоні ви фантазував тоді, коли дивився, як повз нього пливе безкінечний потік матерії. Але ця робота не потребувала зусиль, ані фізичних, ані розумових, і тому він мріяв дедалі менше, а розум його ставав апатичним і сонливим. Однак він заробляв на цій роботі два долари на тиждень, а ці два долари мали велике значення: або взагалі не їсти, або ж хронічно недоїдати.

Але коли йому було дев'ять, він втратив цю роботу. Причиною стала краснуха. Видужавши, Джоні пішов працювати на скляний завод. Платили там краще, а робота вимагала фаху. Робота була акордною. Зростав його фах — зростала й платня. З'явився стимул. І під впливом цього стимулу він став прекрасним робітником.

Робота була проста: прив'язувати скляні пробки до пляшечок. На поясі Джоні носив жмут мотузок. Пляшечки він затискував колінами, щоб можна було працювати обома руками. Нахилившись над колінами, він проводив у такому сидячому положенні по десять годин щоденно, і його вузькі плечі згорбилися, а груди стали впалими. Це було шкідливо для легенів, зате Джоні примудрявся прив'язувати пробки до трьохсот пляшок на день.

Директор дуже ним пишався і спеціально показував його гостям. За десять годин Джоні встигав обробити триста пляшок. Це означало, що він досяг бездоганності машини. Всі зайві рухи були усунені. Кожен рух його тоненьких рук та м'язів на пальцях був швидким і точним. Він працював напружено і в результаті став нервозним. Уночі його м'язи мимовільно скорочувалися, а вдень він не міг як слід розслабитися і відпочити. Джоні увесь час був як заведений, і його м'язи продовжували судомно сіпатися. Окрім того, його обличчя стало землисто-сірим, а спричинений волокнистим пилом кашель ставав дедалі сильнішим. Скінчилося це тим, що в його ослаблених легенях поселилася пневмонія, і він втратив роботу на скляному заводі. І ось Джоні знову на джутовому заводі. Де він почав з того, що став намотувати катушки. Але там на нього чекало підвищення. Він був сумлінним робітником. Після катушок його мали перевести у крохмальний Цех, а потім — у ткацький. Це була межа професійного росту.

Далі залишалося тільки підвищувати кваліфікацію та продуктивність праці.

Машинерія працювала тепер швидше, аніж тоді, коли він уперше прийшов туди на роботу, але його розум діяв повільніше. Він уже більше ні про що не мріяв, хоча раніше тільки це й робив. Одного разу Джоні навіть закохався. Це було тоді, коли він уперше потрапив на ту роботу, де йому довелося підправляти матерію на гарячому барабані. Його коханням була донька директора. Вона була набагато старшою, вже дорослою жінкою, і бачив він її усього лише разів п'ять чи шість. Але яке то мало значення! Уставившись очима на потік, що линував повз нього, Джоні уявляв собі блискуче майбуття, в якому він показував чудеса працьовитості; він винаходив усілякі фантастичні машини, ставав хазяїном заводу, і врешті-решт та жінка падала йому в обійми, а він цнотливо цілував її в лоб.

Але все це було в далекому минулому, ще до того, як він став надто старим і стомленим, щоб кохати. До того ж та жінка вийшла заміж і кудись поїхала, і розум його заснув. Однак то була прекрасна мить у житті, і Джоні часто згадував про неї так, як згадують жінки й чоловіки ті часи, коли вони вірили в казкових принців та фей. Сам Джоні ніколи не вірив ні у фей, ні в Санта-Клауса, зате підсвідомо вірив у радісне майбутнє, яке його уява бачила у вигляді блискучого потоку квітчастої матерії.

Він змужнів дуже рано. Його юність почалася в сім років, коли він одержав свою першу зарплату. У його душі виникло чітко окреслене відчуття незалежності, і його стосунки з матір'ю суттєво змінилися. Джоні, ставши годувальником і маючи роботу, був тепер з нею як рівня. А справжня чоловіча дорослість прийшла до нього у дванадцять років, коли йому півроку довелося працювати на нічній зміні. Не можна працювати на нічній зміні й залишатися дитиною.

Було в його житті кілька визначних подій. Одна з них сталася тоді, коли його мати купила каліфорнійських слив. Дві інші — коли мати готувала солодкий заварний крем. Ото були події так події! Він завжди згадував про них з теплотою. А ще, приблизно в той же час, мати розповіла йому про справжнє солодке блаженство, яке вона колись обов'язково приготує. Вона називала ту смакоту "плавучий острів", який був навіть "смачніший за крем". Роками мріяв Джоні про той день, коли він сяде за стіл, а на ньому — "плавучий острів"! Та з часом він перевів цю мрію до розряду недосяжних ідеалів.

Одного разу він знайшов на тротуарі срібний двадцятип'ятицентовик. Це теж було визначною подією, хоча й трагічною. Тієї ж миті, коли монета блиснула у нього перед очима, навіть іще до того, як він її підняв, Джоні збагнув, що має зробити. Дома, як завжди, їжі було обмаль, тому саме додому і слід було віднести знайдену монету, як він і робив завжди, коли кожного суботнього вечора приносив додому зарплатню. Було абсолютно очевидно, що в цьому випадку він теж мусив учинити морально; але ніколи раніше не доводилося Джоні витрачати гроші на себе, до того ж він зголоднів за солодощами. Йому страх як хотілося цукерок, які йому пощастило покуштувати лише кілька разів у житті, і ці дні назавжди закарбувалися в його пам'яті як велике свято.

Джоні навіть не намагався себе дурити. Він знав, що то гріх, і він свідомо согрішив,

влаштувавши собі розкішну гулянку на п'ятнадцять центів. Десять центів він зекономив для майбутньої оргії, але не маючи звички носити в кишенях гроші, він ті десять центів загубив. Це сталося саме в розпал душевних страждань, коли його мучила совість, тому Джоні сприйняв цю втрату як справедливу Божу кару. У нього виникло жахаюче відчуття, що мстивий і гнівливий Бог десь зовсім поруч. Бог уздрів скоєне і швидко його покарав, не давши вповні насолодитися гріхом.

Він завжди пригадував цю подію як один з найстрашніших злочинів у своєму житті, і щоразу, коли він про неї згадував, докори сумління прокидалися і загризали його. Це було його страшною таємницею, його скелетом у шафі. Але так уже Джоні був влаштований та вихований, що, окрім докорів сумління, він ще й відчував досаду. Хлопець був страшенно невдоволений, що витратив знайдені гроші саме в такий спосіб. Слід було розпорядитися ними розумніше, і якби йому пощастило знайти монету тепер, уже знаючи про швидкість Божої кари, то він перехитрив би Всевишнього і витратив цей четвертак одним махом, одним підступним ударом. І Бог нічого не встиг би вдіяти. Тисячу разів витрачав він подумки той двадцятип'ятицентовик, і з кожним разом — усе краще й винахідливіше.

Був ще один спогад минулого, слабкий і бляклий, але назавжди втоптаний в його душу грубими й жорстокими батьковими ногами. Він скоріше був схожий на кошмар, а не чітко згадуваний образ якогось конкретного предмета, на родовий спогад людини, котрий змушує її падати уві сні з ліжка, бо бере початок у предків, що жили на деревах.

Цей спогад ніколи не навертався на думку Джоні при світлі дня, коли він не спав. Він приходив уночі, у ліжку, в ту мить, коли свідомість його поринала в темряву і розслаблялася, втрачаючи над собою контроль. І коли він приходив, Джоні перелякано прокидався, і в першу моторошну хвилину, коли він ще не встигав повністю отямитися, йому здавалося, що він лежить поперек ліжка. А поруч з ним, на ліжку, — розпливчасті силуети його батька й матері. Йому так ніколи й не довелося побачити, як виглядав його батько. Він мав про нього один спогад, а саме — про його жорстокі й безжальні ноги.

Ранні спогади ще якось крутилися в закапелках його свідомості, але недавніх спогадів у Джоні не було. Бо всі дні були однакові. Учорашній день або минулий рік — це все одно що тисяча років або одна хвилина. Ніколи й нічого не відбувалося. Не траплялося подій, які могли б позначити рух часу. Але не рухався навіть час. Він стояв як вкопаний. Завжди. Рухалися лише обертальні верстати, та й ті стояли на місці, незважаючи на те що вони швидко оберталися.

Коли йому виповнилося чотирнадцять, його перевели працювати на верстат-проклеювач. То була подія колосального значення. Сталося, нарешті, щось варте того, щоб лишитися в пам'яті, окрім дня зарплати та тих днів, коли йому щастило виспатися. Ця подія знаменувала собою нову еру. Верстат-проклеювач називався "Олімпіада". Від нього починався відлік нового часу. "Коли я пішов працювати на проклеювач..." або ж "до того (чи — після того), як я пішов працювати на проклеювач" — саме такі фрази часто були тепер у нього на вустах.

А свій шістнадцятий день народження Джоні відзначив тим, що перейшов працювати у ткацький цех і отримав ткацький верстат. У нього знову з'явився стимул, бо робота була акордною. І він досяг у цій роботі довершеності, бо роки праці на заводі перетворили його на бездоганну машину. Через три місяці Джоні обслуговував два ткацьких верстати, а згодом — три і навіть чотири.

Через два роки роботи у ткацькому цеху він випускав тканини більше за будь-кого, а продуктивність його праці була вдвічі вищою, ніж у трохи менш кваліфікованих робітників. Коли його здатність заробляти гроші суттєво зросла та зміцнилася, суттєво зросли і домашні статки. Однак зросла зарплата Джоні все одно не перекривала витрат. Бо діти підростали. І потребували більше їжі. Вони ходили до школи, а підручники коштували грошей. І якось так сталося, що чим більше і краще Джоні працював, тим швидше все дорожчало. Вартість оренди будинку — і та зросла, хоча його стан з поганого перетворився на просто жахливий.

Джоні підріс, але через це став виглядати іще більш кістлявим. До того ж нервозність його посилилася. А разом з нею зросли похмурість і дратівливість. Після численних гірких уроків діти почали уникати його. Мати поважала Джоні за те, що він приносив додому пристойні гроші, але чомусь її повагу затьмарював страх.

Не було для нього радощів у житті. Він втратив здатність помічати, як спливають дні. Його сні уподібнилися до важкого забуття, під час якого він конвульсивно смикався. Решту часу Джоні працював, і свідомість його була свідомістю машини. За межами роботи розум його був мов пустеля. Він не мав ідеалів, але залишалася в ньому одна ілюзія: що він пив пречудову каву. Джоні перетворився на робочу худобину. Духовного та інтелектуального життя він не мав взагалі; зате глибоко в закапелках його свідомості, потай від нього самого, зважувалася й аналізувалася кожна година його праці, кожен порух його руки, кожне скорочення його м'язів; там планувалися майбутні дії, що мали здивувати й привести в захват і його, й увесь його маленький світ.

Це сталося пізньою весною. Якось Джоні повернувся додому, відчуваючи незвичну втому. Коли він сів за стіл, у повітрі вже витало гостре передчуття чогось незвичайного і святкового, але він не помітив. Похмуро зиркнувши на страву, він почав механічно жувати те, що йому подали. Діти і охали, й ахали, і ротами прицмакували, але Джоні їх не чув.

— А ти хоч знаєш, що ти зараз їси? — нарешті спитала його мати з нотками розчарування в голосі.

Джоні глянув байдужими очима на страву, а потім — на матір.

— Це — "Плавучий острів", — тріумфально оголосила вона.

— Ага, зрозуміло, — відповів Джоні.

— "Плавучий острів, плавучий острів!" — хором загомоніли діти.

— Ага, — мовив він. І, з'ївши дві чи три ложки, додав: — Щось я сьогодні не голодний.

Кинувши ложку на стіл, Джоні відсунув стілець і зморено підвівся з-за столу.

— Краще піду спати.

Коли він ішов через кухню, то волочив ноги важче, аніж зазвичай. Роздягання раптом перетворилося на титанічний труд, жахливу недоречність, і він жалісно запхикав, ледь вповзаючи в ліжку, так і не спромігшись зняти один черевик. Джоні відчув, що в його голові шириться і пухне щось таке, від чого мозок стає неповоротким, а думки — розпливчастими й нечіткими. Йому здалося, що тонкі пальці стали раптом товстими, як зап'ястя, а їхні кінчики — ледь відчутними, далекими й нечіткими, як і його думки та мозок. Поперек ломило від нестерпного болю. Боліли всі його кості. Все тіло. А в голові почали верещати, гупати й гуркотіти мільйони ткацьких верстатів. Усе довкола заповнили летючі човники з пряжею. Виписуючи хитромудрі вензелі, вони прудко шугали сюди-туди у просторі, сягаючи зірок. Сам же він обслуговував тепер тисячу верстатів, і щойно вони пришвидшувалися, пришвидшувався, розмотуючись, і його мозок. Він розмотувався все швидше і швидше, аж поки не перетворився на нитку, що поєднувала тисячі летючих човників.

Наступного ранку Джоні не вийшов на роботу. Він був надто зайнятий, бо виконував колосальне завдання: обслуговував тисячу ткацьких верстатів, що працювали у нього в голові. Мати сходила до нього на роботу, але спершу послала за лікарем. Той сказав, що у Джоні — сильний напад грипу. Сестра Джені доглядала його, виконуючи всі приписи лікаря.

Напад дійсно був сильним, і тільки через тиждень зміг Джоні вдягнутися і пройтися, дибаючи на ослаблих ногах, як дитина, котра щойно навчилася ходити. Іще тиждень, сказав лікар, і він одужає достатньо, щоб знову вийти на роботу. У неділю, коли Джоні вже почав поправлятися, до нього завітав начальник цеху. Сказав, що Джоні у них — найкращий працівник. Що для нього збережуть його місце і що нехай він виходить на роботу через тиждень, починаючи з понеділка.

— Чому ти не подякував йому, Джоні? — стурбовано спитала матір. — Він так тяжко хворів, що іще сам не свій, — вибачливо пояснила вона гостю.

А Джоні сидів, зсугулюючись і уставившись в підлогу. У такому положенні він просидів ще довго після того, як пішов начальник. Надворі було тепло, і під вечір Джоні вибрався посидіти на ґанку. Час від часу губи його ворушилися. Здавалося, що він сидить, заглибившись у якісь безконечні розрахунки.

Наступного ранку, коли стало тепло, Джоні знову сів на ґанку. Цього разу в руках він тримав папір та олівець, щоб продовжити свої вчорашні калькуляції, над якими він працював з гримасою, у якій застигло болісне спантеличення.

— А які цифри йдуть після мільйонів? — спитав він опівдні, коли Віл повернувся зі школи. — І як їх обчислюють?

Під вечір Джоні скінчив свою роботу. Кожного дня, але вже без паперу та олівця, повертався він на ґанок. Здавалося, його дуже зацікавило дерево, що росло потойбіч вулиці. Він розглядав його годинами, а коли вітер гойдав його гілки й шерехтів його листям, то Джоні виявляв до нього ще більшу цікавість. Усе це було дуже дивно. Здавалося, цілий тиждень він був поглинутий інтенсивним спілкуванням із самим собою. У неділю, сидячи на ґанку, він кілька разів уголос розсміявся, викликавши

занепокоєння матері, яка вже багато років не чула його сміху.

Наступного ранку, коли ще не розвиднілося, вона прийшла будити його. За тиждень Джоні добре відіспався і тому прокинувся легко. Він не пручався і не став хапатися розпачливо за ковдру, коли мати стягнула її з нього. Він лежав спокійно і спокійно заговорив.

— Даремно, мамо. Не треба.

— Ти запізнився, — сказала вона, подумавши, що Джоні іще осовілий і не зовсім прокинувся.

— Я вже прокинувся, мамо, і кажу тобі, що не треба. Краще не чіпай мене. Я не буду вставати.

— Але ж ти втратиш роботу! — скрикнула вона.

— Я не встану, — повторив Джоні якимось дивним байдужим голосом.

Того ранку мати не пішла до нього на роботу. Такого захворювання вона ще не бачила. Гарячку та марення вона ще якось могла зрозуміти, але це було просто якесь безумство. Накинувши на сина ковдру, вона послала Джені за лікарем.

Коли з'явився ескулап, Джоні спокійно спав, а прокинувшись, спокійно дав поміряти свій пульс.

— З ним усе гаразд, — доповів лікар. — Він украй виснажений, от і все. Та і м'язів малувато на кістках.

— Він завжди був таким, — поквапливо запевнила лікаря мати, наче виправдовуючись.

— Мамо, йди звідси, дай мені трохи подрімати.

Ці слова Джоні мовив спокійно й безтурботно. Так само спокійно й безтурботно перевернувся він на бік і заснув.

О десятій ранку він прокинувся і вдягнувся. Вийшовши на кухню, він застав там перелякану матір.

— Мамо, я йду з дому, — оголосив він, — і тому зайшов попрощатися.

Мати раптом накинула на голову фартух, сіла та й заплакала. Джоні терпляче чекав.

— Треба було мені раніше здогадатися, — хлипала вона. — І куди ж ти підеш? — нарешті спитала мати, знімаючи фартух з голови й отетеріло, але з деякою цікавістю дивлячись на сина.

— Не знаю, куди завгодно.

Коли він вимовив ці слова, в його уяві раптом дивовижно чітко виникло дерево, що росло на протилежному боці вулиці. Воно наче ховалося у нього під повіками, і він при бажанні міг бачити його в будь-який момент.

— А робота? — спитала матір з тремтінням у голосі.

— Я більше ніколи не працюватиму.

— Господи милосердний, Джоні! — зойкнула вона. — Не кажи так!

Те, що він сказав, було для неї блюзнірством. Його слова вразили її так, наче щойно її син зрікся Бога.

— Та що ж на тебе найшло, га? — спитала вона, марно намагаючись напустити на себе суворість.

— Цифри, — відповів Джоні. — Просто цифри. Цього тижня я зробив багато обчислень, і вони мене дуже вразили.

— Не розумію, до чого тут цифри, — пирхнула матір.

Джоні розуміюче та поблажливо посміхнувся, і мати пережила легкий шок, усвідомивши, що в синові не лишилося ані грана колишньої сварливості й дратівливості.

— Зараз я тобі все поясню, — сказав він. — Я страшенно втомився. Через що я втомився? Через рухи. Я виконував рухи увесь час відтоді, як народився. Мені набридло рухатися, і тому рухатися я більше не буду. Пам'ятаєш, коли я працював на скляному заводі? Я обробляв триста пляшок щоденно. Гадаю, на кожну пляшку я витрачав приблизно десять різних рухів. А це — тридцять шість тисяч рухів на день. За десять днів — триста шістдесят тисяч рухів. За місяць — один мільйон вісімдесят тисяч рухів. Відкидаємо вісімдесят тисяч... — мовив він голосом самовдоволеного філантропа, що робить благодійний жест, — відкидаємо вісімдесят тисяч, лишається мільйон рухів на місяць. За рік виходить дванадцять мільйонів. А на ткацьких верстатах я рухаюся вдвічі швидше. У результаті маємо двадцять п'ять мільйонів рухів на рік, і мені починає здаватися, що я рухаюся отаким чином уже щонайменше мільйон років. А цього тижня я не рухався взагалі. Бувало, подовгу не робив жодного руху. І ти знаєш, це — класно, сидіти отак годину за годиною і нічого не робити. Ще ніколи я не був таким щасливим. Ще ніколи я не мав стільки вільного часу. Я його взагалі не мав. Тільки те й робив, що увесь час рухався. А в такий спосіб стати щасливим неможливо. І тому я цим більше ніколи не займатимусь. Тільки те й робитиму, що сидітиму і сидітиму. Відпочиватиму й відпочиватиму. А відпочивши, знову відпочиватиму.

— А як же Віл та діти? — розпачливо спитала мати.

— Ото-ж-бо, Віл та діти, — луною відгукнувся він. Але в голосі його не було ані злості, ані роздратування.

Джоні давно знав, що мати плекала певні надії стосовно молодшого сина, але його це вже не цікавило і не турбувало. Усе втратило своє значення. І навіть це.

— Я знаю, ма, що планувала ти для Віла: щоб він ходив до школи, а потім учився на бухгалтера. Але то все марно. Так не вийде. Я кидаю це заняття. І йому доведеться піти на роботу.

— І оце — подяка за те, що я тебе виховала! — знову зарюмсала мати, прикрившись фартухом і роздумуючи, чим зарадити.

— Нічого ти мене не виховала, — відповів Джоні з печаллю і лагідністю в голосі. — Я сам себе виховав, ма, і також виховав Віла. Він — більший за мене, кремезніший і вищий. Коли я був малим, я завжди недоїдав. Коли він був малим, я заробляв на харчі для себе і для нього. Але з цим покінчено. Нехай Віл або йде працювати, як я, або нехай іде під три чорти, і мені байдуже, що він обере. Я втомився. І тому я іду. Ти не хочеш зі мною попрощатися?

Мати не відповіла. Знову закрила вона обличчя фартухом і знову заплакала. Джоні на мить затримався в дверях.

— Не знаю — я завжди робила все, що могла, — хлипала вона.

Вийшовши з будинку, він пішов по вулиці. Раптом погляд Джоні упав на поодиноке дерево, й обличчя його просіяло млявою радістю.

— Просто сидітиму і нічого не робитиму, — сказав він сам собі впівголоса замріяним тоном. Потім задрав голову догори, але в очі йому блиснуло сонце і на мить засліпило.

Джоні йшов довго і не поспішаючи. Діставшись до джутового заводу, він пішов повз нього. До його вух долетів приглушений шум ткацького цеху, і він посміхнувся. То була спокійна і беззлобна усмішка. Ні до кого і ні до чого не відчував він ані огиди, ані ненависті. Навіть до верстатів, що пронизливо верещали й гупали. Не було в його серці злоби. Не було в ньому нічого, окрім нестримного, схожого на голод бажання відпочити.

Будинки й заводи почали віддалятися і зменшуватися, а з наближенням до сільської місцевості ставало дедалі більше відкритих, незабудованих і неогороджених ділянок. Нарешті місто лишилося позаду, і Джоні вийшов на обсажену зеленими деревами дорогу, що бігла вздовж залізничної колії. Своєю ходою він був не схожий на людину. Не був він схожий на людину і своїм виглядом. Джоні виглядав пародією на людину. То була якась викривлена, малоросла і безіменна форма життя, що дибала, як хвора мавпа, теліпаючи обвислими руками, — сутула, вузькогруда, гротескна і страшна.

Проминувши невеличку залізничну станцію, Джоні, заліг під деревом у траві. І пролежав там увесь день. Час від часу він дрімав, і м'язи його конвульсивно смикалися. Прокинувшись, він лежав непорушно, спостерігаючи за пташками або вдивляючись у небо через гілки дерева над головою. Кілька разів він уголос розсміявся — просто так, без зв'язку з чимось почутим чи побаченим. ' Коли скінчилися сутінки і прийшла темрява, на станцію з гуркотом вкотився товарняк. Поки паровоз маневрував вагони на запасній колії, Джоні став прокрадатися вздовж потяга. Відсунувши бічні двері порожнього критого вагона, він натужно і незграбно заліз усередину. А потім засунув двері назад. Паровоз свиснув і рушив. А Джоні лежав на олівці і мовчки посміхався в темряві.